

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی رؤیت هلال با چشم مسلح در فقه شیعه با تأکید بر مسائل مستحدثه

استاد راهنما:

دکتر محمد جواد حیدری خراسانی

استاد مشاور:

دکتر عبدالله امیدی فرد

نگارنده:

محسن قربانی

زمستان ۱۳۸۹

چکیده

در شرع مقدس اسلام بسیاری از احکام بر عناوینی مترتب شدند که ظرف تحقق آن‌ها ایام مشخص ماه قمری است. ماه قمری در اصطلاح منجمان و عرف چندین اطلاق و معنا دارد اما شارع مقدس ماه قمری «هلالی» را که به فاصله زمانی بین دو رؤیت هلال اطلاق می‌شود مورد تأیید قرار داده است و امکان دارد گاهی ۲۹ روزه و گاهی ۳۰ روزه واقع شود. در این‌که میزان در شروع ماه قمری چیست؛ چندین دیدگاه وجود دارد: ۱- خروج از محاق و تحت الشعاع، هر چند هلال با چشم عادی یا مسلح هم دیده نشود. ۲- خروج از محاق و تحت الشعاع، هنگامی که هلال با چشم عادی یا مسلح دیده شود یا امکان رؤیت با چشم عادی یا مسلح باشد. ۳- خروج از محاق و تحت الشعاع، هنگامی که هلال با چشم عادی دیده شود یا امکان رؤیت با چشم عادی باشد و رؤیت یا امکان رؤیت با چشم مسلح کفایت نمی‌کند. در روایات متواتر زیادی رؤیت هلال نشانه شروع ماه قرار داده شده است لذا دیدگاه اول مردود می‌باشد. دیدگاه دوم با اختراع دوربین و تلسکوپ و استفاده از این ابزار در امر رؤیت هلال حادث گردیده است و عمری بیش از چند دهه ندارد لذا این امر از مسائل مستحدثه محسوب می‌شود و عمده دلیل این دیدگاه تمسک به اطلاق رؤیت در روایات است، اما رؤیت پذیری هلال با چشم مسلح و چشم عادی دارای نتایج متغایر است و امکان دارد هلال با چشم مسلح قابل رؤیت باشد ولی با چشم عادی قابل رؤیت نباشد، لذا هر دو نوع رؤیت نمی‌تواند موضوع حکم باشد چون شارع دو چیزی که اثرشان مختلف است ملاک برای احراز موضوع قرار نمی‌دهد و الا باید در یک افق دو روز را اول ماه بدانیم. از طرفی رؤیت پذیری با چشم مسلح نمی‌تواند تنها موضوع حکم باشد، پس چاره‌ای نیست جز این‌که بگوییم رؤیت پذیری هلال با چشم عادی موضوع حکم است؛ چون این نوع رؤیت در زمان صدور مورد تأیید قرار گرفته است. ادله و شواهد دیگری نیز این دیدگاه را تأیید می‌کنند و در مقابل، ادله و شواهدی که قائلین به اعتبار چشم مسلح برای تأیید نظرشان آوردند دچار اشکال می‌باشد.

کلید واژه‌ها: رؤیت، رؤیت پذیری، هلال، چشم مسلح، مسائل مستحدثه.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	الف) مقدمه.....
۲.....	ب) بیان موضوع.....
۴.....	پ) پیشینه تحقیق.....
۵.....	ت) سوال اصلی تحقیق.....
۵.....	ث) سوال‌های فرعی.....
۵.....	ج) هدف تحقیق.....
۶.....	ح) ضرورت تحقیق.....
۸.....	خ) روش تحقیق.....
۸.....	د) فرضیه‌های تحقیق.....
۸.....	ر) سازماندهی مطالب.....
۸.....	ز) پیامدهای ناگوار اختلاف در رؤیت هلال.....
۱۲.....	فصل اول: بحث موضوعی درباره هلال.....
۱۳.....	۱. بحث موضوعی درباره هلال.....
۱۳.....	۱-۱. معنای لغوی هلال و وجه تسمیه آن.....
۱۵.....	۲-۱. هلال در کلام فقها و مفسرین و وجه تسمیه آن.....
۱۸.....	۳-۱. انواع اطلاقات ماه قمری.....
۱۸.....	۱-۳-۱. ماه وسطی یا زیجی.....
۲۰.....	۲-۳-۱. ماه نجومی یا طبیعی.....
۲۰.....	۳-۳-۱. ماه اقترانی یا اصطلاحی.....
۲۰.....	۴-۳-۱. ماه هلالی عرفی یا شرعی.....
۲۱.....	۴-۱. مراد از شهر (ماه) در شرع و وجه تسمیه آن.....
۲۵.....	۵-۱. وضعیت تکوینی ماه.....
۲۶.....	۱-۵-۱. مُحَاق.....
۲۷.....	۲-۵-۱. مقارنه.....
۲۸.....	۳-۵-۱. تحت الشعاع.....
۲۹.....	۴-۵-۱. ولادت ماه.....
۳۰.....	۶-۱. شروع ماه قمری.....
۳۰.....	۱-۶-۱. دیدگاه اول: خروج ماه از محاق.....
۳۰.....	۱-۶-۱. بررسی این دیدگاه.....

۳۳	۲-۶-۱. دیدگاه دوم و سوم، نکات اشتراک و افتراق
۳۵	۷-۱. عوامل مؤثر در رؤیت هلال
۳۷	۸-۱. نتیجه گیری
۳۹	فصل دوم: رؤیت و نظر از حیث اطلاق و تقیید
۴۰	۲-۲. رؤیت از حیث اطلاق و تقیید
۴۰	۱-۲. معنای لغوی رؤیت
۴۱	۲-۲. اقسام رؤیت
۴۳	۳-۲. احکام و آثار حواس پنجگانه در فقه و روایات وارده در این باب
۴۴	۲-۳-۱. روایاتی که سمع و نظر موضوعیت دارند
۴۴	۲-۳-۱-۱. حرمت نظر به نامحرم
۴۵	۲-۳-۱-۲. نظر به کعبه، والدین، قرآن و نظر به ذریه رسول خدا (ص)
۴۶	۲-۳-۱-۴. روایات سمع و استماع
۴۷	۲-۳-۲. روایاتی که سمع و نظر طریق و ابزار سنجش هستند
۴۷	۲-۳-۱. رؤیت دیوارهای شهر در حد ترخص
۴۸	۲-۳-۲. دیدن خسوف و کسوف
۴۹	۲-۳-۲. دیدن خانه‌های مکه و قطع تلبیه
۴۹	۲-۳-۲. دیدن اثر نجاست
۵۱	۲-۳-۲. شنیدن اذان در تشخیص حد ترخص
۵۱	۲-۴. تحلیل و بررسی کلی روایات
۵۴	۲-۵. نتیجه گیری
۵۶	فصل سوم: رؤیت و ثبوت هلال
۵۷	۳. رؤیت و ثبوت هلال
۵۸	۳-۱. ادله اعتبار رؤیت در حلول ماه‌های قمری
۵۸	۳-۱-۱. دلالت قرآن بر اعتبار رؤیت
۵۸	۳-۱-۱-۱. آیه اول
۵۹	۳-۱-۱-۱. احادیث وارده در تفسیر آیه
۶۰	۳-۱-۱-۲. استناد فقها به آیه مزبور
۶۱	۳-۱-۱-۳. استدلال به آیه اول در کلام مفسران بر اعتبار رؤیت
۶۲	۳-۱-۱-۲. آیه دوم
۶۳	۳-۱-۱-۳. آیه سوم
۶۴	۳-۱-۲. احادیث
۶۶	۳-۱-۳. اتفاق فقیهان بر اعتبار رؤیت
۶۸	۳-۲. انحصار رؤیت در روایات

۳-۳	رؤیت انفرادی	۷۱
۳-۳-۱	دلیل‌های رؤیت انفرادی	۷۳
۳-۳-۴	شهادت فرد واحد	۷۵
۳-۳-۵	شهادت افراد قوی البصر	۷۶
۳-۳-۶	طریقت یا موضوعیت رؤیت	۷۸
۳-۳-۶-۱	فرق رؤیت هلال با اثبات هلال	۷۹
۳-۳-۶-۲	پیشینه بحث	۷۹
۳-۳-۶-۳	تبیین مسأله	۸۰
۳-۳-۶-۴	دلیل طریقت رؤیت	۸۲
۳-۳-۶-۵	دلایل موضوعیت رؤیت	۸۶
۳-۳-۶-۶	شواهد و مؤیدات طریقت رؤیت در کلام فقها	۸۸
۳-۳-۶-۷	شواهد و مؤیدات طریقت رؤیت در روایات	۹۲
۳-۳-۷	نتیجه‌گیری	۹۳
فصل چهارم: رویت و چشم مسلح		
۴-۴	رویت و چشم مسلح	۹۶
۴-۴-۱	تحریر محل نزاع	۹۶
۴-۴-۲	ملاک امکان رؤیت است نه رؤیت خارجی	۹۷
۴-۴-۳	بررسی نکات اشتراک و افتراق دو دیدگاه اعتبار و عدم اعتبار چشم مسلح	۱۰۱
۴-۴-۴	اختلاف زمانی رؤیت پذیری هلال با چشم عادی و چشم مسلح	۱۰۲
۴-۴-۵	دلایل قائلین به عدم اعتبار چشم مسلح	۱۰۴
۴-۴-۵-۱	دلیل اول: استحاله ثبوتی اطلاق	۱۰۴
۴-۴-۵-۱-۱	اشکال بر این استدلال	۱۰۸
۴-۴-۵-۱-۲	پاسخ	۱۰۹
۴-۴-۵-۲	دلیل دوم: انصراف رؤیت به نوع خاص	۱۱۰
۴-۴-۵-۲-۱	تعریف انصراف	۱۱۲
۴-۴-۵-۲-۲	اقسام انصراف	۱۱۲
۴-۴-۵-۲-۳	منشاء انصراف	۱۱۲
۴-۴-۵-۲-۴	مقصود از کلمه متعارف در فقه	۱۱۴
۴-۴-۵-۲-۵	دلیل قائلین به انصراف	۱۱۵
۴-۴-۵-۲-۶	دلایل قائلین به عدم انصراف	۱۱۷
۴-۴-۵-۲-۷	بررسی نظریات	۱۲۱
۴-۴-۵-۳	سومین دلیل: قرینه عقلی بر تقیید رؤیت	۱۲۵
۴-۴-۵-۴	چهارمین دلیل: گمراه شدن مکلفین قبل از اختراع تلسکوپ	۱۲۶

- ۱۳۰ ۵-۵-۵. دلیل پنجم: مقدور نبودن چنین تکلیفی
- ۱۳۱ ۶-۵-۶. دلیل ششم: یکسان نبودن تلسکوپ‌ها
- ۱۳۳ ۷-۵-۷. مؤیداتی از کلام فقها
- ۱۳۴ ۶-۶-۶. دلایل قائلین به اعتبار رؤیت با چشم مسلح
- ۱۳۴ ۱-۶-۶. دلیل اول: اطلاق رؤیت
- ۱۳۴ ۲-۶-۶. دلیل دوم: استناد حقیقی
- ۱۳۵ ۳-۶-۶. دلیل سوم: اطلاق أهله
- ۱۳۵ ۴-۶-۶. دلیل چهارم: یقین به هلال ملاک است
- ۱۳۵ ۵-۶-۶. بررسی و مناقشه این نظریه
- ۱۳۵ ۱-۵-۶-۶. مناقشه دلیل اول
- ۱۳۶ ۲-۵-۶-۶. مناقشه دلیل دوم
- ۱۳۷ ۳-۵-۶-۶. مناقشه دلیل سوم
- ۱۳۷ ۴-۵-۶-۶. مناقشه دلیل چهارم
- ۱۳۸ ۶-۶-۶. شواهد و مؤیدات ذکر شده بر دیدگاه اعتبار رؤیت با چشم مسلح
- ۱-۶-۶-۶. شاهد اول: تشبیه مسأله رؤیت با چشم مسلح به دیدن قتل شخصی با و پذیرش شهادت او
- ۱۳۸ در محکمه
- ۱۳۹ ۱-۱-۶-۶-۶. بررسی شاهد اول
- ۱۳۹ ۲-۶-۶-۶. شاهد دوم: ملاک وجود واقعی هلال است
- ۱۳۹ ۱-۲-۶-۶-۶. بررسی شاهد دوم
- ۱۴۰ ۳-۶-۶-۶. شاهد سوم: قضای یک روز روزه در صورت ۲۸ روزه شدن ماه
- ۱۴۱ ۱-۳-۶-۶-۶. بررسی شاهد سوم
- ۱۴۱ ۷-۶-۶-۶. دو نکته پایانی
- ۱۴۱ ۱-۷-۶-۶. نکته اول: جریان بحث حتی با استلزام به عدم لزوم اتحاد آفاق
- ۱۴۲ ۲-۷-۶-۶. نکته دوم: کارایی ابزار جدید حتی با استلزام به عدم حجیت چشم مسلح
- ۱۴۴ جمع بندی و نتیجه‌گیری کلی
- ۱۵۳ فهرست منابع و مآخذ:

الف) مقدمه

ماه سیاره‌ای است که در مدت زمان معین به دور زمین می‌چرخد و در مسیر حرکت خود با توجه به قرار گرفتن در جایگاه‌ها و منازل مختلف، از دید ناظر زمینی اشکال و حالات مختلفی بر آن حادث می‌شود که این شکل‌ها در حقیقت نور انعکاس یافته خورشید است که آن را «هلال»، «بدر» و ... می‌نامند. از میان این اشکال، پدیده هلال بعد از ناپدید شدن ماه، شامگاه در آسمان رخ می‌نمایاند و اندک زمانی در انتظار می‌نشیند تا زمینیان آن را صید نموده و از دیدن آن بر خود ببالند، این پدیده از دیرباز برای زمینیان جالب و بحث برانگیز بوده تا جایی که قرآن در آیه‌ای بیان می‌دارد: «يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلَةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ»^(۱)

از میان پدیده‌های نجومی، تنها رؤیت هلال ماه است که نشانه و تقویم برای شناخت برهه‌های زمانی معرفی و علامت برای تحقق اول ماه قرار داده شده است. زمینیان با دیدن هلال به شروع ماه پی می‌بردند و موعد امور زندگی و دینی خود را با دیدن آن تنظیم می‌کردند و این روال ادامه داشت تا این‌که انسان به پیشرفت‌هایی دست یافت که توسعه‌ای در دید او ایجاد کرد و باعث شد هر آنچه را که قبلاً در اثر کوچکی و دوری نمی‌دید بتواند آن را نظاره نماید و در نتیجه توانست گوشه‌ای از ماه را که به جهت شدت ضعف نور آن در گذشته قابل رؤیت نبود، ببیند، و در پی این امر، در فقه بحث جدیدی توجه فقها را به خود جلب نمود که آیا از دیدگاه شرع این نوع رؤیت هلال برای تحقق و شروع اول ماه اعتبار و حجیت دارد؟ گروهی به عدم اعتبار چنین رؤیتی نظر داده‌اند و گروهی هم اعتبار آن را پذیرفته‌اند. مقصود بر آن است که با توجه به دلایل طرفین، این بحث به صورت استدلالی، در حد امکان مورد تحقیق و بررسی قرار گیرد تا شاید بتواند گوشه‌ای از خلأ علمی موجود این بحث که از مسائل مستحدثه نیز می‌باشد را پر نماید.

ب) بیان موضوع

در شرع مقدس اسلام، بسیاری از تکالیف و عبادات فردی و اجتماعی، چه واجب و چه مستحب، بر عناوینی مترتب شده که ظرف تحقق آن‌ها ایام مشخص سال قمری است و تردیدی نیست که ظرف تحقق روزه (ماه رمضان) است؛ همچنان که وقت تحقق وقوف برای حجّاج، نهم (ماه ذیحجه) و زمان ادای احکام عید قربان دهم (ماه ذیحجه) است و همین طور واجبات و مستحبات دیگری که بر عناوینی مثل شب‌های قدر، عید فطر، شب و روز مبعث و عید غدیر، ولادات و وفیات معصومین مترتب شده است. بدین معنا که؛ واقع ماه رمضان و مانند آن موضوع حکم است نه ماه رمضان معلوم. بنابراین با تحقق ماه رمضان حکم روزه بر آن مترتب می‌شود هر چند علم بدان پیدا نشود.^(۱)

هر سال قمری به چندین ماه تقسیم می‌شود. در قرآن کریم و جوامع روایی شیعی^(۲) ملاک اصلی برای حلول ماه‌های قمری رؤیت هلال قرار داده شده است. «يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ»^(۳) «از تو درباره هلال‌های ماه می‌پرسند، بگو: برای آن است که مردم وقت کارهای خویش و زمان حج را بشناسند».

به اعتقاد مفسران،^(۴) در پی آمدن (حج) پس از واژه (للناس) برای بیان تقویم معتبر شرعی در پی تقویم کارهای روزمره زندگی است؛ یعنی، همان‌گونه که مردم می‌توانند کارهای روزمره زندگی خود را با مشاهده هلال‌ها برنامه‌ریزی کنند، وظایف و دستورالعمل‌های شرعی، که با شناخت اوقات پیوند خورده را نیز می‌توانند از این راه بشناسند؛ بنابراین، شارع مقدس این تقویم طبیعی را به عنوان تقویم شرعی برای عباد پذیرفته است.

۱- ابوالقاسم موسوی خویی، المستند فی شرح العروة الوثقی، کتاب الصوم، (مرتضی بوجردی)، بی‌جا، (قم: دارالهدی، ۱۴۰۷ ه.ق)، ج ۲، ص ۶۳.

۲- حرّ عاملی، وسائل الشیعة، بی‌جا، (قم: مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۰۹ ه.ق)، ج ۱۰، ص ۲۵۲ (ذیل باب روایات "انّ علامة شهر رمضان و غیره رؤیة الهلال").

۳- بقره/۱۸۹.

۴- فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چاپ سوم، (تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ه.ش)، ج ۲، ص ۵۰۸؛ محمد حسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، (قم: دفتر انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ه.ق)، ج ۲، ص ۵۶.

شناخت آغاز و پایان ماه‌های قمری با رؤیت و مشاهده هلال، شیوه‌ای است طبیعی که در توان همه افراد بشری که دارای حواس سالم و صحیح می‌باشند، هست. «هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَ الْقَمَرَ نُورًا وَ قَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِّينَ وَ الْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ.»^(۱) «اوست آن که خورشید را فروغ بخشید و ماه را منور ساخت و برایش منازلی معین کرد تا از شمار سال‌ها و حساب آگاه شوید. خدا همه این‌ها را جز به حق نیافرید.»

از صدر اسلام تا دو سده اخیر، رؤیت به طور طبیعی و بدون استفاده از ابزارهایی همچون؛ دوربین و تلسکوپ صورت می‌گرفت، اما در دو سده اخیر با توجه به پیشرفت علم و فناوری و امکان استفاده از انواع دوربین و تلسکوپ _از این ابزار تعبیر به چشم مسلح می‌شود-^(۲) برای رؤیت هلال، در حال حاضر می‌توان هلال‌هایی را رصد کرد که با چشم عادی به هیچ عنوان امکان‌پذیر نیست و این اتفاق امکان دارد در چند ماه از یک سال قمری رخ دهد.^(۳) حال این سوال مطرح است که، آیا در شرع اسلام و از منظر فقه شیعه رؤیت هلال به وسیله این ابزار و آلات که خود نوعی رؤیت به شمار می‌رود برای علم به دخول اول ماه، اعتبار و حجیت دارد؟ یعنی، در مواقعی که هلال تنها به واسطه این ابزار و وسایل پیشرفته قابل رؤیت باشد و بدون آن به هیچ وجه امکان رؤیت هلال نباشد، آیا این نوع رؤیت نیز اعتبار و حجیت دارد، یا این‌که تنها رؤیت با چشم متعارف و عادی که در زمان شارع برای مردم جز آن امکان‌پذیر نبوده، اعتبار و حجیت دارد؟

با توجه به این‌که استفاده از ابزار برای مشاهده هلال به دو سده اخیر برمی‌گردد و با عنایت به این‌که استفاده ضابطه‌مند و روشمند از این ابزار در امر رؤیت هلال عمری بیش از چند دهه ندارد؛^(۴) لذا این امر، یکی از مسائل نوپیدایی است که مورد اختلاف پژوهش‌گران

۱- یونس/۵.

۲- ابوالقاسم موسوی خویی، المستند فی شرح العروة الوثقی، کتاب الصوم، (پیشین)، ج ۲، ص ۱۲۴؛ علی حسینی خامنه‌ای، أجوبة الاستفتاءات، چاپ سوم، (بیروت: الدار الإسلامية، ۱۴۲۰ه.ق)، ج ۱، ص ۱۴۶؛ جعفر سبحانی، الصوم فی الشریعة الإسلامية الغراء، چاپ اول، (قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام، ۱۴۲۰ه.ق)، ج ۲، ص ۱۴۴.

۳- محمد سمیعی، "بررسی حکم شرعی رؤیت هلال با چشم مسلح"، تحقیقات اسلامی، س ۱۵، ش ۲ و س ۱۶، ش ۱، (بهار ۱۳۸۳ه.ش): ص ۱۱۶.

۴- همان.

واقع شده و به تبع، بعضی از اظهار نظرهای فقهی در این زمینه چندان قوی و مستدل نمی- باشد. از این رو باید این مسأله را از مسائل مستحدثه فقهی شمرد.

پ) پیشینه تحقیق

اندازه‌گیری زمان به قدمت تمدن بشری است و تقریباً، تمامی تمدن‌های اولیه، مانند: بابل، یونان، روم و مصر در منطقه خاورمیانه و اُزتک و انکا، در مغرب زمین و چین و هند در مشرق زمین، در ابتدا از تقویم قمری سود می‌جستند. تقریباً همه آن‌ها از سیستم مرکبی از شمسی و قمری استفاده می‌کردند، در حالی که سیستم قمری پایه و اساس قرار داده شده بود. در گذشته، رؤیت هلال، که به معنای شروع ماه نو بود، حادثه‌ای عادی به شمار می- رفت. علی‌رغم تغییر تدریجی سیستم قمری محض، به سیستم قمری - شمسی، کاربرد رؤیت هلال در تمدن‌های بعدی، کامل‌تر شد و مسلمانان در این زمینه کمک‌های شایانی کردند؛^(۱) اما مباحث فقهی رؤیت هلال در اسلام به تاریخ قرآن و احادیث باز می‌گردد. در باب صوم؛ به مناسبت ثبوت اول ماه مبارک رمضان، یا اول ماه شوال و در باب شهادت؛ به مناسبت شهادت زنان به رؤیت هلال، بدان پرداخته شده است. در کتب فقهی حج نیز درباره هلال ماه ذی- الحجّه، از آن سخن به میان آمده است.

در هر زمان برخی از فروع رؤیت هلال مورد کنکاش بیشتری قرار گرفته. مسأله رؤیت هلال با چشم مسلح هم مسأله‌ای است که با اختراع دوربین و تلسکوپ و استفاده از این ابزار و آلات در امر رؤیت هلال، به عنوان یکی از فروع این مسأله مطرح و معرکه آراء قرار گرفته، ولی با وجود این هنوز تحقیق جامعی در زمینه رؤیت هلال با چشم مسلح انجام نگرفته است.

بحث رؤیت هلال، به طور عام یا خاص تحت عناوین مختلف در کتاب‌های مستقل یا مقالات مختلف، از قرن پنجم؛ از زمان شیخ مفید تا قرن حاضر مطرح و به چاپ رسیده اما مقاله‌هایی که در خصوص رؤیت هلال با چشم مسلح نگاشته شده یا در آن مقالات به صورت ویژه به این امر پرداخته شده است را ذکر می‌کنیم:

۱- تقی عدالتی، "نگرشی بر تقویم قمری و رؤیت هلال ماه"، فقه، ش ۲، (زمستان ۱۳۷۳ ه.ش): ص ۳۰۳.

- ۱- رضا مختاری، "رؤیت هلال با چشم مسلح"، فقه اهل بیت(ع)، س ۱۰ ش ۳۹ و ۴۰، پاییز و زمستان(۱۳۸۳.ه.ش)؛
- ۲- ناصر مکارم شیرازی، "چند نکته مهم درباره رؤیت هلال"، فقه اهل بیت(ع)، س ۱۱، ش ۴۳، پاییز(۱۳۸۴.ه.ش)؛
- ۳- رضا مختاری، "باز هم رؤیت هلال با چشم مسلح"، فقه اهل بیت(ع)، س ۱۱، ش ۴۳، پاییز(۱۳۸۴.ه.ش)؛
- ۴- محمد جواد فاضل لنکرانی، "اعتبار ابزار جدید در رؤیت هلال"، فقه اهل بیت(ع)، س ۱۱، ش ۴۳، پاییز(۱۳۸۴.ه.ش)؛
- ۵- محمد جواد فاضل لنکرانی، "پاسخی به نقد اعتبار ابزار جدید در رؤیت هلال"، فقه اهل بیت(ع)، س ۱۲، ش ۴۵، بهار(۱۳۸۵.ه.ش)؛
- ۶- رضا مختاری، "چشم مسلح و رؤیت هلال"، فقه، ش ۵۰، زمستان(۱۳۸۵.ه.ش)؛

ت) سوال اصلی تحقیق

آیا رؤیت هلال با چشم مسلح از منظر فقه شیعه مثبت اول ماه قمری است یا نه؟

ث) سوال های فرعی

۱. احکامی که در روایات بر رؤیت و سمع مترتب شده‌اند، آیا مطلق رؤیت و سمع مراد است یا رؤیت و سمع متعارف؟
۲. ملاک حلول ماه قمری چیست؟
۳. رؤیت در روایات رؤیت هلال موضوعیت دارد یا طریقت؟
۴. دلایل قائلین به عدم حجیت چشم مسلح چیست؟
۵. دلایل قائلین به حجیت چشم مسلح چیست؟

ج) هدف تحقیق

تحقیق حاضر در راستای رسیدن به نظریه صحیح در امر رؤیت هلال با چشم مسلح

می‌باشد.

ح) ضرورت تحقیق

بسیاری از تکالیف فردی و اجتماعی چه واجب و چه مستحب بر عنوان‌هایی بار شدند که ظرف تحقق آن‌ها ایام مشخص سال قمری است از طرفی در اسلام عمده‌ترین راه برای تشخیص ماه‌های قمری رؤیت هلال قرار داده شده است؛ «يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلُّ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجَّ»^(۱)

به دلیل همین نقش اساسی و کارساز امر رؤیت هلال در امور معاش و معاد، این امر وسیله‌ای برای تحقق اتحاد بین مسلمانان گردیده است و اختلاف در این امر به خصوص در ثبوت هلال ماه‌های رمضان و شوال و ذی القعدة در کشورهای اسلامی و مخصوصاً کشور خودمان پیامدهای ناگواری را دربرداشته و باعث خیزش مسائل تفرقه‌گون بین مسلمین گردیده است. حتی اگر بتوان با وجود اختلاف، در اموری؛ مثل، روزه یوم الشکّ اوّل ماه مبارک یا احیای دو شب به نیت شب قدر، مشکل را حلّ کرد، در تعیین روز عرفه و عید قربان و عید فطر چنین راهی وجود ندارد. مگر می‌توان مسلمانان را مکلف کرد در یوم الشکّ که نمی‌دانیم آخر ماه مبارک است یا اوّل شوال، طریق احتیاط پیش گیرند و مثلاً با مسافرت روزه خود را افطار کنند.

گذشته از جنبه‌های شرعی فردی، بازتاب اجتماعی دوگانگی و تفرقه در این امور را که بسیاری از اوقات به برخی از اعتقادات مسلمانان نیز ضربه می‌زند را نباید از نظر دور داشت، به گونه‌ای که دیده شده که در برخی از شهرهای مذهبی گروهی نماز عید می‌خوانند و در همان زمان عده‌ای روزه هستند! گروهی روزه را واجب می‌دانند و گروهی دیگر بساط چای و شیرینی می‌گسترانند. این دوگانگی به گونه‌ای است که حتی اعضای یک خانواده را بی‌نصیب نگذاشته و این امر در کشورهای غیر اسلامی هم باعث سردرگمی مسلمانان آن کشورها گردیده است و در پاره‌ای از موارد باعث وهن و تمسخر مکتب اسلام و تلقی ناسازگاری دین و احکامش با علم روز و تمسخر دین‌گرایان گردیده است و این توهّم را به وجود آورده که این دین و احکامش برای دوره‌های گذشته مفید بوده و اکنون دیگر سخنی برای گفتن ندارد.

۱- بقره/۱۸۹.

بحث رؤیت هلال یکی از مباحث بحث برانگیز و دامنه‌دار در طول تاریخ مباحث فقهی می‌باشد و در هر دوره چندین فرع آن مورد کنکاش بیشتری واقع شده است؛ موضوع رؤیت با چشم مسلح یکی از بحث برانگیزترین این فروع می‌باشد که در دوره اخیر معرکه آراء قرار گرفته است. از آنجایی که حجیت یا عدم حجیت چشم مسلح، به خاطر اختلاف زمان امکان رؤیت پذیری هلال با چشم مسلح و چشم عادی در پاره‌ای از ماه‌ها باعث اختلاف در حلول ماه قمری جدید می‌گردد و احتمال دارد با قول به حجیت چشم مسلح؛ ماه رمضان خاصی ۲۹ روزه باشد و با قول به عدم حجیت، همان ماه ۳۰ روزه باشد.^(۱) و امروزه بیشتر اختلافات پیش آمده در رؤیت هلال ناشی از دو دیدگاه فقهی متفاوت در این زمینه است. فقیهان بزرگ و دقیق النظری، مانند: محقق نائینی،^(۲) امام خمینی،^(۳) آیت الله خویی^(۴) و آیت الله شهید سید محمد باقر صدر^(۵) و برخی از مراجع فعلی،^(۶) به عدم اعتبار رؤیت با چشم مسلح فتوا داده و قائل به عدم اعتبار و حجیت رؤیت با ابزار و آلات نجومی، مانند: دوربین و تلسکوپ شده‌اند و شهرت این قول در بین فقهای معاصر حتی از نظر مخالفین مورد تایید است.^(۷) در مقابل گروهی از فقها^(۸) این نوع رؤیت را معتبر می‌دانند و اختلاف این دو دیدگاه باعث بروز اختلاف در جامعه و بین مقلدین گردیده است. لذا پیش آمد این امور، ضرورت پژوهش استدلالی این موضوع را می‌طلبد.

-
- ۱- محمد سمعی، "بررسی حکم شرعی رؤیت هلال با چشم مسلح"، (پیشین)، ص ۱۱۶.
 - ۲- رضا مختاری، محمد رضا نعمتی، رؤیت هلال، چاپ سوم، (قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۸ ه.ش)، ج ۲، ص ۸۶۲.
 - ۳- روح الله موسوی خمینی، تحریر الوسیلة، چاپ اول، (قم: مؤسسه مطبوعات دار العلم، بی تا)، ج ۲، ص ۶۳۸.
 - ۴- ابوالقاسم موسوی خویی، المستند فی شرح العروة الوثقی، کتاب الصوم، (پیشین)، ج ۲، ص ۱۲۴.
 - ۵- محمد باقر صدر، الفتاوی الواضحة وفقاً لمذهب أهل البيت عليهم السلام، چاپ هشتم، (بیروت: دار التعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳ ه.ش)، ص ۶۳۰.
 - ۶- جعفر سبحانی، الصوم فی الشریعة الإسلامية الغراء، (پیشین)، ج ۲، ص ۱۴۴؛ ناصر مکارم شیرازی، "چند نکته مهم درباره رؤیت هلال"، فقه اهل بیت (ع)، س ۱۱، ش ۴۳، پاییز (۱۳۸۴ ه.ش): ص ۱۶۸.
 - ۷- همان؛ محمد جواد فاضل لنکرانی، "اعتبار ابزار جدید در رؤیت هلال"، فقه اهل بیت (ع)، س ۱۱، ش ۴۳، پاییز (۱۳۸۴ ه.ش): ص ۱۸۱.
 - ۸- علی حسینی خامنه‌ای، أجوبة الاستفتاءات، (پیشین)، ج ۱، ص ۱۴۶؛ محمد جواد فاضل لنکرانی، "اعتبار ابزار جدید در رؤیت هلال"، (پیشین): ص ۱۷۶.

خ) روش تحقیق

در این تحقیق با توجه به موضوع آن که نظری و استدلالی است، تحقیق به صورت کتابخانه‌ای انجام گرفته است.

د) فرضیه های تحقیق

۱. رؤیت هلال با چشم مسلح مثبت اول ماه قمری نمی‌باشد.
۲. در روایاتی که بر رؤیت و سمع حکمی مترتب شده، گاه مراد مطلق رؤیت و سمع است و گاه رؤیت و سمع متعارف مراد است.
۳. ملاک حلول ماه‌های قمری رؤیت هلال است.
۴. رؤیت در روایات رؤیت هلال طریقت دارد.^(۱)

ر) سازماندهی مطالب

تحقیق حاضر در چهار فصل به تدوین در آمده است. فصل اول به بحث موضوعی درباره هلال می‌پردازد. موضوع فصل دوم، رؤیت از حیث اطلاق و تقیید می‌باشد. در فصل سوم هم به رؤیت و ثبوت هلال پرداخته شده و فصل چهارم هم بحث رؤیت و چشم مسلح می‌باشد.

ز) پیامدهای ناگوار اختلاف در رؤیت هلال

اختلاف در ثبوت هلال ماه‌های مبارک رمضان، شوال و ذی‌الحجه در کشورهای اسلامی پیامدهای ناگواری تاکنون داشته است یکی از فقهای معاصر در این باره می‌نویسد:

«این اختلاف اسفناکی است که بارها در طی سال‌های اخیر، در امر «رؤیت هلال شوال» رخ داد و شاهد شیرین عید را در کام همه تلخ کرد. گروهی امروز نماز عید می‌خواندند و می‌گفتند: «اسئلك بحق هذا اليوم الذى جعلته للمسلمين عيداً...» و فردا گروه دیگری در همان شهر و گاه در همان مسجد، عین همین عبارت را می‌گفتند و معلوم نبود منظور از «المسلمين» در این عبارات کیست؟! عده‌ای به هم تبریک عید می‌گفتند و جماعتی در حال روزه بودند و دعای «یا علی یا عظیم ... و هذا شهر عظمته و کرمته ... و هو شهر رمضان...» می‌خواندند و گاه در یک

۱- (أدله و مؤیدات حجیت و یا عدم حجیت رؤیت با چشم مسلح در فصل آخر تحقیق به تفصیل ذکر شده است.)

لحظه و حتی یک خانه این اختلاف جانکاه دیده می‌شد، در حالی که اسلام دین «توحید» در تمام زمینه‌هاست ... مردم از این بیم دارند که در سال‌های بعد نیز این امر تکرار شود، و در نتیجه بعضی از ناآگاهان تعلیمات اسلام را زیر سؤال ببرند. این امر هنگامی نگران کننده‌تر می‌شود که می‌بینیم در اغلب کشورهای اسلامی مسأله رؤیت هلال حل شده و لااقل اهل یک کشور با یکدیگر هماهنگ هستند، ولی در کشور ما چگونه است؟ شاید تنها ما هستیم که این مسأله را حل نکرده‌ایم، با این‌که فقهای قوی و آگاهی داریم»^(۱)

یکی از نزدیکان امام موسی صدر درباره ایام اقامت ایشان در لبنان می‌گوید:

«پیوسته هنگام فرارسیدن عید فطر، ایشان با مشکلات فراوانی روبرو می‌شدند؛ زیرا سنی‌ها بنا به فتوای علمای دولت‌های خود همیشه زودتر از شیعیان اعلام عید می‌کردند و در نتیجه یک روز را برخی از مسلمانان عید و برخی دیگر روزه می‌گرفتند»^(۲)

روز دوشنبه، سی‌ام ماه رمضان، ۱۴۱۹ - طبق یک نظر - و روز عید فطر - طبق نظری

دیگر - یکی از عالمان شیعه لبنان در یکی از مساجد بیروت در سخنرانی خود گفت:

«اندوه‌بارترین روزها بر من همین امروز است؛ این اندوه برای رنج خودم نیست بلکه اندوه برای امت است، ما دوست داشتیم که این عید، عیدی باشد که همه مردم را جمع کند و سرچشمه تفاهم و هم‌فکری باشد؛ ولی این مشکل تاریخی مسلمانان است که روش ثابت و اساسی که بتوانند بر آن توافق داشته باشند، ایجاد نکردند. ما به خوبی می‌دانیم که مردم همیشه در خانه‌هایشان با مشکلاتی روبه‌رو هستند که به سبب تعدد مراجع دینی پدید آمده است، یک نفر از کسی تقلید می‌کند که می‌گوید فلان چیز نجس است و آن دیگری از فردی تقلید می‌کند که معتقد به طهارت همان چیز است و هر دو در یک خانه زندگی می‌کنند. نسبت به قضیه هلال ماه نیز مسأله همین طور است؛ زیرا در این‌جا نظریات فقهی گوناگونی وجود دارد»^(۳)

۱- ناصر مکارم شیرازی، "چند نکته مهم درباره رؤیت هلال"، **فقه اهل بیت (ع)**، س ۱۱، ش ۴۳، پاییز (۱۳۸۴ ه.ش): صص: ۱۶۵ و ۱۶۶.

۲- رضا مختاری، محسن صادقی، **رؤیت هلال**، (پیشین)، مقدمه ج ۱، ص ۳۰. (به نقل از تاریخ و فرهنگ معاصر، ویژه‌نامه پنجم: یادنامه امام موسی صدر، ص ۴۴۱)

۳- همان.

این آشفتگی‌ها باعث شده است که برخی روزنامه‌ها به روحانیون و حوزه‌ها حمله و آن‌ها را با دنیای روز و پیشرفت‌های علمی بیگانه قلمداد کنند. از باب نمونه، نشریه‌ای نوشته است:

«در دنیایی که پیچیده‌ترین فرایندهای محاسباتی، معاملاتی و ارتباطی بر اساس واحدهایی بسیار کوچک‌تر از ثانیه برنامه‌ریزی و اجرا می‌شود، با این همه تلسکوپ و ماهواره و مؤسسات مجهز ژئوفیزیک، آیا نمی‌توان نسبت ماه به زمین و گردش قمری ایام را به صورت کارشناسی و تخصصی محاسبه کرد؟ ... بلا تکلیفی‌های روز عید فطر، تنها یکی از نشانه‌های بیگانگی ما با دگرگونی‌های دنیا و تکرار شیوه‌های کهنه و ناکارآمد قدیمی در اداره زندگی و حلّ مسائل است.»

دکتر «زکی بدوی» رئیس دانشگاه اسلامی در لندن می‌گوید: اکنون فلک‌شناسی و ارتباطات به پیشرفت‌های بسیاری دست یافته است و جایز نیست چنین اختلاف‌هایی بین کشورهای اسلامی به وجود آید ... روحانیون و فرهنگ مذهبی در کشورهای اسلامی از پیشرفت‌های علمی و تکنولوژی دورند ... علوم مذهبی در تمامی کشورهای اسلامی از پیشرفت‌های علمی دور است و روحانیون مسلمان از اطلاع بر پیشرفت‌های علمی در دیگر سرزمین‌ها خودداری می‌کنند. آخرین پیشرفت‌های فلکی نشان می‌دهد که ماه به طور دقیق در چه زمانی رؤیت خواهد شد. بنابراین نباید به روحانیون اجازه داده شود در این‌باره تصمیم‌گیری کنند ...

اختلاف در رؤیت ماه برای مسلمانان در امریکا و اروپا مشکلات بسیاری به وجود آورده است. حتی آن‌ها نمی‌دانند که ماه رمضان و دیگر ماه‌های قمری آغاز شده است و کدام یک از فتوای روحانیون مسلمان در این‌باره درست‌تر است و این مسأله مسلمانان کشورهای غربی را در موقعیت دشواری قرار داده است.^(۱)

مشکل وقتی افزون‌تر می‌شود که بدانیم اهل فن و متخصصان هیئت و نجوم بر این باورند که در بسیاری از سال‌های اخیر در ایران، مدعیان و شاهدان رؤیت هلال در شامگاه روز

۱- رک: روزنامه جمهوری اسلامی، فلسفه استهلال و پاسخ به شبهات، ۱۳۸۷/۱۲/۱۵، ص ۱۵.

بیست و نهم ماه مبارک رمضان اشتباه کرده و دچار توهم و تخیل رؤیت شده‌اند و گرنه رؤیت هلال در چنین روزهایی هرگز ممکن نبوده است از جمله؛ در هلال شوال سال‌های ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹ تا ۱۴۲۰ و نیز هلال ماه رمضان ۱۴۱۹.^(۱)

همچنین؛ از سال ۱۴۰۵ تا ۱۴۲۳، یعنی ۱۹ سال، فقط ماه مبارک رمضان سال ۱۴۰۵ سی روزه اعلام شد و اگر آن هم ۲۹ روزه اعلام شده بود ۱۹ سال متوالی، ماه مبارک ۲۹ روزه شده بود. از سال ۱۴۱۰ تا ۱۴۲۳، ۱۳ سال متوالی ماه رمضان ۲۹ روزه داشته‌ایم در حالی که در ۷۴ سال اخیر در ایران این موضوع بی سابقه است و در این سال‌ها، بیشترین توالی ماه‌های رمضان که ۲۹ روزه اعلام شده، تنها ۵ سال بوده است.^(۲)

۱- محمد رضا صیاد، "بررسی علمی رؤیت هلال ماه‌های رمضان و شوال در ایران"، تحقیقات اسلامی، س ۱۵، ش ۲ و س ۱۶، ش ۱ بهار (۱۳۸۳ ه.ش): ص ۸۶؛ علیرضا بوژ مهرانی، "بررسی رؤیت‌پذیری هلال در ایران در بیست و نهمین روز ماه‌های قمری سال‌های ۱۴۰۰-۱۴۲۳"، تحقیقات اسلامی، س ۱۵، ش ۲ و س ۱۶، ش ۱، بهار (۱۳۸۳ ه.ش): ص ۱۴۴.

۲- رضا مختاری، "باز هم رؤیت هلال با چشم مسلح"، فقه اهل بیت (ع)، س ۱۱، ش ۴۳، پاییز (۱۳۸۴ ه.ش): ص ۲۵۰.

فصل اول:

بحث موضوعی درباره هلال

۱. بحث موضوعی درباره هلال

از آنجایی که در عنوان تحقیق، رؤیت هلال آمده است و از طرفی در روایات، عنوان مرکب «رؤیت هلال» ملاک حلول ماه‌های قمری^(۱) قرار شده است. بنابراین لازم است این دو کلمه «رؤیت» و «هلال» توضیح داده شود. در ابتدا بحث موضوعی درباره هلال می‌کنیم و در ادامه مباحث در فصل بعدی نسبت به تعریف رؤیت و این‌که آیا رؤیت در روایات طریقیّت دارد یا موضوعیّت و آیا از نظر سبب، اطلاق دارد یا خیر؟ بحث خواهیم کرد.

۱-۱. معنای لغوی هلال و وجه تسمیه آن

در «لسان العرب» آمده است:

«الهِالُ: غُرَّةُ الْقَمَرِ حِينَ يُهَلُّهُ النَّاسُ فِي غُرَّةِ الشَّهْرِ، وَ قِيلَ: يَسْمَى هِلَالًا لِلْيَلْتِينَ مِنَ الشَّهْرِ، ثُمَّ لَا يَسْمَى بِهِ إِلَى أَنْ يَعُودَ فِي الشَّهْرِ الثَّانِي، وَ قِيلَ: يَسْمَى بِهِ ثَلَاثَ لَيَالٍ ثُمَّ يَسْمَى قَمَرًا ... قَالَ أَبُو الْعَبَّاسِ: وَ سَمِيَ الْهَالُ هِلَالًا لِأَنَّ النَّاسَ يَرْفَعُونَ أَصْوَاتَهُمْ بِالْإِخْبَارِ عَنْهُ.»^(۲) «هلال: عبارت است از، نور پیشانی ماه (پیشانی نورانی ماه)، زمانی که مردم در اول هر ماه آن را می‌بینند. گفته شده که دو شب اول ماه هلال نامیده می‌شود و بعد از آن بدان هلال گفته نمی‌شود. قول دیگر این است که به سه شب اول هلال گفته می‌شود و بعد از آن قمر نامیده می‌شود. ابوالعباس گفته: هلال از این جهت هلال نامیده شده؛ چون مردم برای خبر دادن از آن صدایشان را بلند می‌کردند.»

در «مجمع البحرین» ذیل ماده «هلال» آمده است:

۱- حرّ عاملی، وسائل الشیعة، (پیشین)، ج ۱۰، ص ۲۵۲.

۲- محمد بن مکرّم ابن منظور، لسان العرب، چاپ سوم، (بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ه.ق)، ج ۱۱، ص ۷۰۲.